

De bijzondere arbeidsmarktpositie van Nederlandse vrouwen

H.A. Pott-Buter*

De arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland wijkt reeds eeuwen af van die in de omringende landen. Voor een deel valt dit te verklaren met behulp van (neoklassieke) factoren, zoals de loonvoet, de afweging tussen arbeid en vrije tijd, de waarde van de huishoudelijke produktie en de voorkeuren van het individu. Daarnaast spelen specifiek Nederlandse factoren een rol. In dit artikel wordt de bijzondere Nederlandse situatie beschreven en geanalyseerd.

Sinds de Gouden Eeuw nemen Nederlandse vrouwen een bijzondere positie in vergeleken met vrouwen in omringende landen¹. De relatief grote vrijheid van individuele vrouwen, de calvinistische huwelijksmoraal met nadruk op wederzijdse ondersteuning en gelijkwaardigheid van partners en de mogelijkheden voor vrouwen om de taken van mannen over te nemen zijn door buitenlanders reeds in de zeventiende en achttiende eeuw beschreven. De Franse wetgeving van 1811 maakte een eind aan de relatief gunstige positie van vrouwen. Desondanks genoten vrouwen in ons land ook daarna een relatief hoge opleiding en waren de ontplooiingsmogelijkheden voor niet-gehuwde vrouwen relatief goed. De vrouwenbeweging ontwikkelde zich vroeg en eerder dan elders in Europa werden vrouwelijke studenten toegelaten tot universiteiten of kon een vrouw hoogleraar of predikante worden. Des te verbazingwekkender is daarom de tot voor kort zeer lage arbeidsparticipatie van vrouwen. Vooral de lage deelname van gehuwde vrouwen is opvallend².

Bovendien was in Nederland eerder dan in de omringende landen, kinderarbeid en arbeid van anderen verdwenen, waardoor arbeidsdeelname van

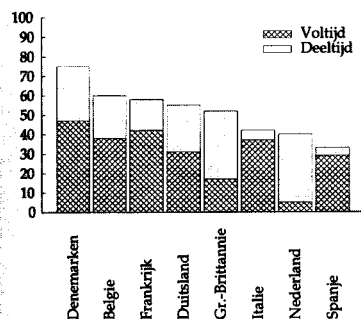
jonge meisjes en oudere vrouwen veelal lager lag dan elders. Geleidelijk aan echter vertonen nooit-gehuwd-geweest-zijnde vrouwen en mannen een gelijk arbeidspatroon en neemt de participatie van gehuwde vrouwen sterk toe. Toch blijft er een verschil. De laatste jaren betreft het grote verschil met de omringende landen het hoge percentage (gehuwde) vrouwen dat in deeltijd werkt. Als arbeidsdeelname van vrouwen in plaats van

in personen wordt uitgedrukt in arbeidsjaren dan is de participatie van vrouwen in Nederland nog steeds het laagste in vergelijking met omringende landen³. Uitzonderlijk laag is het percentage moeders (met kleine kinderen) dat actief is op de arbeidsmarkt in Nederland (zie figuur 1). De aanwezigheid van kinderen oefent in Nederland een grote invloed uit op arbeidsmarktdeelname. Omgekeerd heeft deelname invloed op het gemiddelde kindertal per vrouw en op het tijdstip van de geboorte van het eerste kind. Vooral Nederlandse vrouwen stellen de geboorte van het eerste kind uit. De gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind behoort hier al enige jaren tot de hoogste van de wereld.

Mogelijke verklaringen

Voor de in het oog springende verschillen in arbeidsparticipatie van vrouwen tussen Nederland en de omringende landen worden uiteenlopende verklaringen genoemd⁴.

Figuur 1. Arbeidsparticipatie van werkende moeders in een aantal Europese landen



Bron: Eurostat, 1991.

* De auteur is financieel manager a.i. bij het Tinbergen Instituut en universitair docente bij zowel de leerstoel prijsstheorie (micro-economie) als bij vergelijkende bevolkings- en emancipatie-economie aan de Universiteit van Amsterdam. Zij dankt J. Hartog en collega's vergelijkende bevolkings- en emancipatie-economie voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1. Zie H.A. Pott-Buter, *Facts and fairy tales about female labor, family and fertility, a seven-country comparison, 1850-1990*, Amsterdam University Press, 1993.

2. Zie ook J. Plantenga, *Een afwijkend patroon, honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-) Duitsland*, SUA, 1993.

3. C.W.A.M. van Paridon, Arbeidsparticipatie in Nederland: nog altijd laag! *ESB*, 19 augustus 1992, blz. 801-803.

4. H.A. Pott-Buter, op.cit., 1993; J. Plantenga, op.cit., 1993, onderscheidt voor verklaringen van de verschillen tussen Nederland en Duitsland: mentaal-culturele, sociaal-economische en politiek-institutionele factoren.

Zo wordt bij voorbeeld wel gewezen op het ontbreken van een oorlogsindustrie in Nederland of op de late industrialisatie. Aangezien zo'n oorlogsindustrie ook ontbrak in bij voorbeeld Denemarken en Zweden en deze landen net als Nederland laat industrialiseerden, kan dit echter geen dominante factor voor de lage participatie van (gehuwde) vrouwen zijn. Over de laatste 150 jaar is het deelnamepercentage van vrouwen in de industriële sector in Nederland gemiddeld 4 tot 8 procentpunten lager dan in België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Zweden en het Verenigd Koninkrijk. Bovendien is de deelname van vrouwen in de agrarische sector in Nederland laag, zij het minder laag dan in Engeland. In de andere sectoren zoals handel en verkeer, huiselijke en andere diensten is het patroon in Nederland vergelijkbaar met dat in de andere zes landen.

Een belangrijker rol lijkt te zijn gespeeld door demografische factoren, al is het verband hier niet eenduidig. Het geboortecijfer is in Nederland (evenals in Duitsland) aan het begin van deze eeuw opvallend hoog. Nadien is het geboortecijfer overal gedaald, alleen in Nederland is het tot de jaren zeventig veel hoger gebleven dan elders. Een samenhang met arbeidsmarktdeelname van gehuwde vrouwen ligt voor de hand, maar is niet ondubbelzinnig aangetoond. Wel kwamen in andere landen eerder maatregelen op gang om jonge ouders te ondersteunen, aanvankelijk vooral in Frankrijk en Zweden. In de politieke discussies speelde het zeer lage geboortecijfer in die twee landen tijdens en na de eerste wereldoorlog een belangrijke rol, echter niet in het Verenigd Koninkrijk met een even laag geboortecijfer. In Zweden bij voorbeeld hebben bevolkingspolitieke overwegingen het beleid sterk beïnvloed.

Een andere factor is de aanwezigheid van kinderopvangvoorzieningen. Kinderopvangvoorzieningen voor kinderen jonger dan vier of vijf jaar zijn in België en Frankrijk reeds vroeg ontwikkeld⁵. De grootste groei vertonen ze echter in Denemarken en Zweden in de jaren zeventig en tachtig; daarentegen bleef de groei beperkt in Engeland en Duitsland. Opnieuw geen eenduidige samenhang dus.

Hetzelfde geldt voor vele andere politiek-institutionele factoren, zoals belasting- en sociale zekerheidsstelsels, zwangerschaps- en verlofregelingen, onderwijs, arbeids- en huwelijkswetten, wetten gelijke beloning en behandeling (aanvankelijk alleen toegepast waar vrouwen en kinderen concurrentie voor mannen vormden) enzovoort. Een bepaalde rangorde in de tijd tussen de genoemde Europese landen valt niet waar te nemen. Wel is opvallend dat regelingen waarbij vrouwen bij huwelijk werden ontslagen nergens zo strikt en uitgebreid waren als in Nederland (met als eerste in 1904 het Koninklijk Besluit voor PTT-sters) en nergens zo laat zijn opgeheven (voornamelijk in de jaren zeventig onder druk van de EEG-richtlijnen).

Hoewel de precieze invloed ervan moeilijk is vast te stellen, maken al deze factoren te zamen, mede in wisselwerking met economische ontwikkelingen, deel uit van het culturele raamwerk van een land, dat medebepalend is voor de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt.

De neoklassieke analyse

In vroeg geformuleerde economische theorieën is geen tot weinig aandacht besteed aan arbeidsdeelname van vrouwen. De grondlegger van de economische wetenschap, Adam Smith, legt in *The Wealth of Nations* (1776) geen enkel verband tussen de maatschappelijke arbeidsverdeling en die naar sexe: "Women are as invisible in Smith's work as in the work of succeeding economists, with the exception of that of J.S. Mill⁶. Their fundamental role in reproducing the nation's 'human capital' is taken for granted."⁷

De belangrijkste theoretische stroming binnen de economische theorie voor het verklaren van het gedrag van mensen, de neoklassieke/micro-economische theorie, besteedt aanvankelijk eveneens weinig aandacht aan arbeidsgedrag, laat staan aan dat van vrouwen. Arbeidsmarkten werden gedomineerd geacht door institutionele factoren en de analytische wiskundige modellen van de micro-economische theorie leken niet toepasbaar op de werking van arbeidsmarkten. Na de tweede wereldoorlog verandert dit en vooral in de jaren zeventig nemen micro-economische onderzoeken naar arbeidsmarktgedrag toe.

Daarbij ligt de nadruk sterk op de aanbodkant. Verklaringen vanuit de vraagkant met aandacht voor segmentering en discriminatie hebben een minder hoge vlucht genomen. Bovendien is daar overeenstemming over een algemeen geaccepteerd theoretisch kader geringer dan bij het arbeidsaanbod.

Het basismodel

Arbeidsaanbod wordt in het basismodel verklaard uit de keuze tussen consumptie en vrije tijd. De totale hoeveelheid beschikbare tijd is beperkt en gelijk aan de som van vrije tijd en (betaalde) arbeidstijd. Het geldinkomen wordt (mede) bepaald door de verdeling van die tijd. Het keuzeprobleem wordt opgelost door het maximaliseren van een nutsfunctie met consumptiegoederen en vrije tijd als argumenten, onder voorwaarde van een 'full income'-restrictie. Dit 'full income' is het inkomen dat een individu (of huishouden) kan bereiken bij volledige inzet van de arbeidstijd tegen de geldende loonvoet plus het niet-arbeidsinkomen. Het optimale arbeidsaanbod, onder de conditie dat de marginale nutsverhouding van vrije tijd en totale consumptie gelijk is aan de reële loonvoet, is een functie van de loonvoet, het niet-arbeidsinkomen, de prijs van de consumptie en de voorkeuren van het individu.

Een verandering in de loonvoet kan worden weergegeven als het resultaat van drie veranderingen: een substitutie-effect en een inkomenseffect (zoals bij ie-

5. Nederland kende ook vroeg bewaarplaatsen, maar alleen voor kinderen in achterstandssituaties.

6. J.S. Mills feministische ideeën zijn duidelijk beïnvloed door H. Taylor, die hij in 1830 ontmoette en in 1851 trouwde. In *The subjection of women* veroordeelt Mill de legale onderdrukking van vrouwen terwijl zijn *Principles* als eerste publikatie geldt met aandacht voor economische factoren die de positie van vrouwen beïnvloeden.

7. M.A. Pujol, *Feminism and anti-feminism in early economic thought*, Edward Elgar Publishing Ltd., 1992, blz. 21.

dere prijsverandering) en een extra inkomenseffect omdat het arbeidsinkomen verandert, waarbij deze laatste twee veelal worden samengevoegd tot één inkomenseffect. Het (gezamenlijke) inkomenseffect van een loonvoetstijging is positief voor de vraag naar goederen en vrije tijd als beide goederen normale goederen zijn en dus negatief voor arbeidsaanbod. Het substitutie-effect is negatief voor vrije tijd en dus positief voor arbeidsaanbod. Bij verandering van de loonvoet kan iemand daarom zowel meer als minder willen werken. Als het inkomenseffect het substitutie-effect overheerst heeft de arbeidscurve van arbeidstijd een negatieve helling, in het omgekeerde geval een positieve. Empirisch onderzoek is dus nodig om na te gaan welke effecten gelden voor welke loonvoeten en voor welke categorieën personen. De algemene consensus is dat vrouwen een stijgend verlopende aanbodcurve hebben (meer betaalde arbeid bij een toenemend loon)⁸.

Een stijging van het niet-arbeidsinkomen (en vrije tijd een normaal goed) leidt eenduidig tot een afname in arbeidstijd. Dit laatste effect blijkt (voor zover al gemeten) zeer klein te zijn⁹.

De aanwezigheid van een partner

Uitbreidingen van het eenvoudige arbeidsmodel betreffen voornamelijk arbeidsaanbodbeslissingen van gehuwde (soms samenwonende) vrouwen en mannen. Deze beslissingen kunnen gebaseerd zijn op een gezamenlijke nutsfunctie of op individuele nutsfuncties van beide partners. In het laatste geval zijn vele oplossingen mogelijk en moeten om specifieke oplossingen te vinden gedragsveronderstellingen worden geïntroduceerd, bij voorbeeld via speltheoretische uitkomsten, al dan niet gebaseerd op psychologische voordelen, baten van specialisatie en schaalvoordelen¹⁰. Andere uitbreidingen zijn niet-lineaire budgetrestricties, door belastingvrije sommen, belastingprogressie, franchise en maxima van sociale premies, verschillende uitkeringsregimes met vrijlatingsregelingen enzovoort¹¹.

Veel toegepast is de analyse van het arbeidsaanbod van een gehuwde vrouw in een 'secondary worker'-model. Daarbij hangt de aanbodbeslissing van de vrouw af van haar mans inkomen, maar omgekeerd hangt zijn arbeidsaanbod niet af van haar inkomen. Zijn inkomensniveau (inclusief ander huishoudinkomen) is haar niet-arbeidsinkomen. Haar optimale aanbodbeslissing hangt niet alleen af van haar eigen loonvoet en haar eigen voorkeuren, maar tevens van dit niet-arbeidsinkomen. Empirische bijval voor dit model blijkt uit de in het algemeen zeer lage kruislingse effecten van vrouwenlonen op het arbeidsaanbod van mannen. Empirische studies tonen voor vrouwen hoge eigen loonvoetelasticiteiten aan en voor mannen kleine of negatieve. De relevantie van dit model kan op termijn worden ondergraven wanneer buitenshuis werken van gehuwde vrouwen minder 'secundair' wordt.

De standaard interpretatie waarom de substitutie-effecten, evenals de ongecompenseerde loonelasticiteiten, voor vrouwen hoger zijn dan voor mannen is dat vrouwen meer alternatieve tijds mogelijkheden hebben dan mannen. Dit heeft geleid tot de uitbrei-

ding van het model met alternatieve tijdsbestedingen, zoals tijd besteed aan huishoudelijke arbeid¹². De omvang van een looneffect hangt nu mede af van de mate van substitueerbaarheid tussen marktgoederen en thuis geproduceerde goederen. Waarschijnlijk is de mate van substitueerbaarheid veranderd in de loop van de tijd. Bovendien zal daarbij substitutie van bij voorbeeld de zorg voor kleine kinderen verschillen van substitutie van maaltijden.

Tijd en huishoudelijke productie

Mincer was de eerste die naast marktgoederen, tijdsalternatieven introduceerde in de nutsfunctie¹³. Dit gaf echter geen inzicht in de substitutiemogelijkheden of complementaire relaties tussen goederen en tijd. Een gecompenseerde toename in de loonvoet kan zelfs leiden tot een toename van huishoud/vrije-tijd-activi-

8. Voor mannen over een lange periode wordt meestal een 'backward-bending' aanbodcurve gevonden, die in de Verenigde Staten in het algemeen meer elastisch lijkt dan in Westeuropese landen. Voor Duitsland en het Verenigd Koninkrijk is sprake van bijna verticale aanbodcurves (R.F. Elliott, *Labor economics: a comparative text*, McGraw-Hill Book Company, 1991, blz. 17), analoog aan Theeuwes (J.J.M. Theeuwes, *Arbeid en belastingen, Preadvies van de Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde, Belastingheffing en Belastinghervorming*, Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen, 1988 blz. 26) die zo'n inelastisch arbeidsaanbod voor Nederlandse mannen vindt. Kooremans resultaten suggereren voor mannen met relatief lage lonen, met participerende vrouwen, een 'forward bending' aanbodcurve en een 'backward bending' voor mannen met relatief hoge lonen (P. Kooreman, *Essays on microeconomic analysis of household behavior*, Thesis, Wibro, Helmond, 1986).
9. M.R. Killingsworth en J.J. Heckman, *Female labor supply, a survey*, in: O. Ashenfelter en R. Layard (red.), *Handbook of labor economics*, North-Holland, 1986. Zie voor empirisch onderzoek in Nederland onder anderen J. Hartog en J. Theeuwes. De onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw, *ESB*, 14 december 1983, blz. 1150-1157; J.J.M. Theeuwes en I. Woittiez, *Advising the minister on the elasticity of labour supply*, Research Memorandum, Leiden, juni 1992; Y.K. Grift en J.J. Siegers, *Het aanbod van arbeid door individuen en huishoudens in Nederland: wat heeft vijftien jaar onderzoek opgeleverd?* *Maandschrift Economie*, 1992, blz. 248-270.

10. Zie bij voorbeeld: N. Ott, *Intra family bargaining and household decisions*, Springer Verlag, Berlijn, 1992; P. Kooreman en A. Kapteyn, *On the empirical implementation of some game theoretic models of household labor supply*, *The Journal of Human Resources*, jg. 25, 1990, blz. 584-598.

11. Zie onder anderen J.J.M. Theeuwes, op.cit., 1988 en het artikel van A. Kersten e.a. in dit themanummer.

12. Het statische model is uitgebreid tot een tijdsallocatiemodel over de levenscyclus, maar als zodanig meestal toegepast op mannen. Het kan verklaren waarom in goede tijden als de lonen toenemen mensen langer willen werken "to make hay while the sun shines" (S.W. Polachek en W. Stanley Siebert, *The economics of earnings*, Cambridge University Press, 1993, blz. 104), of meer kant-en-klaar-producten kopen. "Thus at ages where wages are high, people work more, earn more and consume more." (Polachek en Siebert, op.cit., 1993, blz. 106).

13. J. Mincer, *Labor force participation of married women, aspects of labor economics*, A report of the National Bureau of Economic Research, Princeton University Press, 1962. Verkorte versie in A.H. Amsden, *The economics of women and work*, Penguin Books, 1980.

teiten. Dit werd uitgesloten in Beckers model van 1965¹⁴.

De nutsfunctie in Beckers benadering bevat (thuis)produkten (commodities) geproduceerd in het huishouden met tijd en marktgoederen (en vaardigheden voor huishoudelijke arbeid, inclusief sociale, fysieke en andere omgevingsvariabelen). De keuze tussen markt- en thuisactiviteiten hangt af van de loonvoeten van de vrouw en/of de man en de schaduwprizen van hun huishoudactiviteiten. Een stijging van de loonvoet leidt nu noodzakelijkerwijs tot een daling van tijdsintensieve thuisprodukten ten opzichte van goederenintensieve thuisprodukten. Bovendien toont Becker aan dat zelfs in huishoudens met biologisch identieke personen, maar met verschillende comparatieve voordelen voor thuis- en marktproductie, specialisatie kan leiden tot grotere efficiëntie. Zo'n efficiënte verdeling van arbeid binnen huishoudens kan consistent zijn met de uitbuiting van vrouwen door vaders en echtgenoten, want uitbuiting en discriminatie staan los van efficiëntie. Een toename van echtscheiding en levensduur en een afname van geboortecijfers en relatieve waarde van huishoudelijk werk vermindert specialisatievoordelen¹⁵.

New home economics

Gronau (1977) vereenvoudigde de theorie door de introductie van een huishoudproductiefunctie in een 'new home economics'-model¹⁶. De budget/huishoudproductie restrictie van het huishouden is niet langer lineair. De totale 'opportunity' set combineert huishoudelijke productie met marktmogelijkheden. Om deze set te construeren wordt de budgetlijn verschoven totdat deze de huishoudproductiefunctie raakt. Hoe convexer de produktiefunctie is, hoe minder substitueerbaar marktarbeid zal zijn voor huishoudelijk werk. Een loontoename leidt altijd tot een reductie in tijd besteed aan huishoudelijk werk, maar opnieuw hangt het van de inkomens- en substitutie-effecten af of een loontoename leidt tot meer of minder arbeidsuren. Het is echter waarschijnlijker dat niet-participerende vrouwen bij een (potentiële) loonsverhoging zullen besluiten tot de arbeidsmarkt toe te treden, vooral als de produktiefunctie verandert door bij voorbeeld verandering in opleiding van de vrouw, huishoudtechnologie, investeringen in arbeidsbeparende apparaten en substitutiemogelijkheden. Veranderingen in voorkeuren doen de aanbodcurve eveneens verschuiven. Bij voorbeeld een vermindering van het afwijzen van participatie door gehuwde vrouwen en moeders doet de arbeidscurve naar rechts verschuiven. Integratie van sociale normen op individueel participatiegedrag is een recente uitbreiding¹⁷.

De genoemde aanpassingen van het standaardmodel leveren additionele variabelen op om het arbeidsaanbod van vrouwen te verklaren. Naast de reële eigen loonvoet, het niet-arbeidsinkomen, de prijs van de consumptie en de voorkeuren van het individu, spelen het inkomen van de echtgenoot, de beïnvloeding en afhankelijkheid van het inkomen van beide partners door heffingen en subsidies en/of opleiding een

rol. Gedragsveranderingen van (gehuwde) vrouwen worden bovendien verklaard uit veranderingen in de schaduwprizen van de thuis geproduceerde goederen (afhankelijk van de huishoudproductietechnologie en de substitutiemogelijkheden van tijds- en goederenintensieve produkten), full income en preferenties voor die produkten en de vraag naar thuisproductie. Deze laatste is afhankelijk van het aantal en de leeftijd van de personen in het huishouden.

Empirisch onderzoek moet uitwijzen welk model de beste verklaring biedt. Vrijwel al het econometrisch onderzoek geeft als belangrijke verklarende variabele voor de toegenomen arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen de gestegen eigen loonvoet. Een van de uitzonderingen vormt onderzoek naar de in Nederland waargenomen participatiestijging van gehuwde vrouwen in de periode 1979-1987 en de daling in het gemiddelde aantal gewerkte uren. Deze veranderingen moeten worden toegeschreven aan een grotere invloed van veranderde preferenties dan aan de daling van het reële maandloon in die periode¹⁸. Bij ongewijzigde voorkeuren zou de kans op arbeidsdeelname voor een gehuwde vrouw, representatief in de steekproef, dalen van bijna 24 tot 18%.

De Nederlandse situatie geïnterpreteerd

Om de aanvankelijke daling van de participatie van (gehuwde) vrouwen en de latere stijging te kunnen verklaren, biedt een Gronau-model, uitgebreid met de volgende hypothese, goede aanknopingspunten. Huishoudens bestaande uit man, vrouw en kinderen, kunnen in principe vier goederen consumeren en produceren: vrije tijd (ontspanning), consumptie (voeding, huisvesting enz.), 'persoonlijke zorg voor de eigen kinderen' en 'huishoudelijke zorg'. Aanvankelijk zijn beide laatste goederen luxe goederen. Bij toename van het huishoudinkomen zal ieder gezin een meer dan evenredig deel van het inkomen hieraan uit willen geven. Hogere lonen voor de gehuwde man doen de vraag naar deze goederen sterk toenemen en de gehuwde vrouw zal aan die vraag voldoen door thuis te blijven zodra ze het zich kan permitteren.

Met het toenemen van de welvaart, het voortschrijden van de huishoudtechnologie en de vermindering van het aantal kinderen verliest huishoudelijke zorg het luxe karakter; het wordt een 'normaal' goed. Pas wanneer de lonen van de gehuwde mannen minder sterk gaan stijgen en die van gehuwde vrouwen relatief gaan toenemen wordt huishoudelij-

14. G.S. Becker, A theory of the allocation of time. *Economic Journal*, september 1965, blz. 493-517.

15. N. Ott, op. cit., toont onwenselijke specialisatievoordelen aan op basis van een speltheoretisch model met Nash-oplossing over twee perioden.

16. Dit begrip is onder andere geïntroduceerd door M. Reid, *The economics of household production*, 1934.

17. Zie het artikel van M. Vendrik in dit themanummer.

18. W. Groot en H.A. Pott-Buter, Why married women's labor supply in the Netherlands has increased, *De Economist*, 1993, nr. 2, blz. 238-255.

ke zorg een goed waarvoor men naar substitutiegoederen uitkijkt of waaraan men relatief minder gaat uitgeven. Slechts bij relatief hoge huishoudinkomens verliest ook 'eigen zorg voor kinderen' zijn luxe karakter en gaan die huishoudens de uitgaven/tijd daaraan verminderen, totdat het inkomen zo hoog is dat substitutie op de markt wordt gezocht. Een dergelijk model kan verklaren waarom de arbeidsdeelname van gehuwde vrouwen eerst afnam en pas de laatste decennia weer toeneemt. De relatief lage arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen in Nederland komt dan vooral voort uit een grotere voorkeur voor 'persoonlijke zorg voor eigen kinderen'. De arbeid- en gezinspatronen blijken al aanwezig in de Gouden Eeuw en zijn niet pas na de industrialisatie ontstaan.

Volgens deze verklaring is de basis voor het unieke karakter van de lage participatie van gehuwde vrouwen in Nederland dus reeds gelegd in de Gouden Eeuw. Met de toenemende beroepenspecialisatie in de zeventiende eeuw gaat het gezin zich specialiseren op de opvoedende en verzorgende taken. De hoge welvaart, gepaard gaande met een hoge produktiviteit in de landbouw, leidt tot een vroege scheiding tussen industriële en landbouwactiviteiten en tot een scheiding in de taken thuis. Het dagelijkse leven werd in de Republiek der Nederlanden gedomineerd door burgerlijke kooplieden en minder zoals elders door adel en geestelijkheid. Dit droeg op zijn beurt bij aan de totstandkoming van specialisatie en het ontstaan van een gezinspatroon met een vrouw die zorg draagt voor het huishouden en de zorg voor eventuele kinderen, en een man die het gezinsinkomen verdient. Slechts wanneer dit inkomen onvoldoende was, vulden dochters, weduwen of gehuwde vrouwen dit inkomen aan. Het kerngezin was het normale patroon. Familiehuishoudens waren uitzondering en geen regel zoals bij voorbeeld in Duitsland.

De Calvinistische huwelijksmoraal met de nadruk op wederzijdse ondersteuning van partners in een huwelijk domineerde. Calvijn dichtte het huwelijk een kameraadschappelijke functie toe en plichten jegens kinderen werden door hem breed uitgemeten. Na de Franse overheersing verandert de relatief gunstige positie van Nederlandse vrouwen door de wettelijke ondersteuning van patriarchale macht. Het belang van het gezin en de idealen van het moederschap werden in de negentiende eeuw verder vorm gegeven in wetgeving die arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen sterk ontmoedigde. Binnen de sterk verzuilde samenleving viel dit samen met het belang van iedere zuil voor een hoog geboortecijfer, dat zoals reeds opgemerkt in Nederland dan ook opvallend hoog was in vergelijking met de omringende landen en dit bleef tot 1972.

Kort samengevat lijkt de basis voor de relatief hoge welvaart (van de Gouden Eeuw en vanaf 1830 door het succes van het 'cultuurstelsel' op Java) en hoge arbeidsproduktiviteit samen met de lage participatie van gehuwde vrouwen reeds eeuwen geleden gelegd.

De belemmerende/beschermende wetgeving en alle kostwinnersmaatregelen van deze eeuw kunnen binnen dit kader eerder als gevolg dan als oorzaak van de lage participatie worden gezien. Tegelijkertijd

vormden, en vormen voor zover nog aanwezig, de maatregelen een barrière voor vrouwen die wel willen participeren. Pas na de start van de geleidelijke afbraak van die belemmeringen in de jaren zeventig neemt de participatie van gehuwde vrouwen in Nederland snel toe. Daarbij kan echter niet één specifieke factor of institutie de lage participatie verklaren. Het is wel duidelijk dat economische factoren mede aan de historische ontwikkeling hebben bijgedragen.

Slotopmerkingen

De recente sterke stijging van de participatie van gehuwde vrouwen in Nederland lijkt op een inhaalbeweging ten opzichte van vergelijkbare landen. Het relatief zeer hoge aandeel van deeltijdwerk duidt echter op continuïteit van belangrijke invloeden uit het verleden. In vraagfactoren, zoals de structuur van de produktie lijkt niet de belangrijkste verklaringgrond voor de lage participatie te liggen. Die ligt eerder aan de aanbodzijde. De vroeg bereikte en voortdurende welvaart maakte het mogelijk de specifiek sterke voorkeur voor huishoudelijke en kindercare te effectueren. Daling en stijging van arbeidsparticipatie kan worden verklaard met een verondersteld patroon van elasticiteiten die veranderen onder invloed van veranderingen in huishoudtechnologie en inkomens. Het formele neoklassieke arbeidsaanbodmodel vormt een bruikbaar kader voor het interpreteren van de feiten. Er is echter nog veel empirisch werk nodig om dit kader verder uit te werken en te bevestigen.

Hettie Pott-Buter